

Andrzej Buczel

Samodzielność jako cecha osobowości

Studia Philosophiae Christianae 29/1, 115-125

1993

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANDRZEJ BUCZEL

SAMODZIELNOŚĆ JAKO CECHA OSOBOWOŚCI

1. Wstęp. 2. Określenia samodzielności. 3. Właściwości samodzielności.
4. Rozwój samodzielności. 5. Zakończenie.

1. WSTĘP

Jedną z wielu cech, które wchodzą w zakres struktury osobowości jest samodzielność. Znaczenie jej podkreślają między innymi poznawcze koncepcje człowieka. Zdaniem J. Kozińskiego (1963, 1980, 1986), jednostka ludzka jest samodzielnym podmiotem przyjmującym postawę badawczą wobec rzeczywistości, obserwującym świat, przewidującym, formułującym hipotezy, eksperymentującym i wnioskującym. Dąży ona do samodzielnego podejmowania decyzji i rozwiązywania problemów. O samodzielności mówią również przedstawiciele psychologii humanistycznej. Zaznaczają oni, między innymi, że społeczeństwo demokratyczne musi składać się z jednostek obdarzonych samodzielnością wyboru, decyzji i działania (Maslow 1990).

Samodzielność zajmuje więc ważne miejsce w procesie wychowania, tak jednostki jak i grupy. Kuczkowski uznanie samodzielności wychowanka traktuje nawet jako pierwszorzędną cechę procesu wychowawczego (Kuczkowski 1985). Również nowoczesne teorie dydaktyczne i ogólnopedagogiczne uwzględniają ideał samodzielności. Przyjmuje się go „jako jeden z oczywistych celów wychowania w ogóle, nauczania w szczególności” (Pieter 1970, s. 241)¹.

Niestety nie sformułowano dotychczas teorii ujmującej zagadnienie samodzielności w sposób całościowy i wyczerpujący. Niniejszy artykuł stanowi próbę usystematyzowanego spojrzenia na tę kwestię. Omawia definicje, właściwości oraz proces rozwoju samodzielności.

2. OKREŚLENIA SAMODZIELNOŚCI

Opisywana cecha rozmaicie bywa określana przez psychologów. Wydaje się, że podawane definicje można zaklasyfikować do następujących grup:

- 1) określenia utożsamiające samodzielność z niezależnością,
- 2) określenia łączące samodzielność z umiejętnością wykorzystania własnych możliwości,
- 3) określenia traktujące samodzielność jako aspekt inteligencji,
- 4) określenia ujmujące samodzielność jako potrzebę psychiczną,

¹ Zagadnienie samodzielności poruszane jest także w programach wychowawczych powstających w kręgach ruchów religijnych. Przykładowo, już w pierwszym numerze Biuletynu Dziecięcego Ruchu „Totus Tuus” jest mowa o samodzielności, jako cesze człowieka dojrzałego (zob.: „Pamiętam-czuwam” (1990), nr 1, s. 3).

5) określenia łączące samodzielność ze swoistą autonomią wobec otoczenia.

Pierwszą z wymienionych grup reprezentują definicje podawane przez S. Szumama i A. Baldwiną, którzy utożsamiają samodzielność z niezależnością i używają tych dwu pojęć zamiennie. Szuman (1985) określa ją jako zdolność do dysponowania i kierowania sobą niezależnie od czynników zewnętrznych i organicznych. Według Baldwiną (1956) samodzielność polega na pewnej „niezależności” w czynnościach procesu poznawczego oraz w wyborze celów i środków działania. To niezależne zachowanie cechują: przemyślenie w działaniu, plastyczność, samokontrola oraz poczucie wolności.

Określenia podawane m.in. przez T. Tomaszewskiego i Cz. Czapową można zaliczyć do drugiej grupy klasyfikacyjnej, ujmującej cechę samodzielności jako zdolność do operowania swoimi możliwościami. Tomaszewski (1970) stwierdza, że samodzielność człowieka nie jest cechą daną mu przez naturę, lecz umiejętnością korzystania z posiadanych możliwości. Czapow (1962) sądzi, że polega ona na specyficznej niezależności od wpływu pozapersonalnego. Wyjaśnia, iż człowiekiem samodzielnym możemy nazwać tego, kto umie kontrolować siebie, podejmować i realizować własne decyzje oraz organizować działające na niego wpływy środowiska w taki sposób, by osiągnąć zgodność swego myślenia i działania z faktycznym stanem rzeczy.

Do trzeciej z wymienionych wyżej grup, można zaliczyć definicje formułowane m.in. przez Z. Skornego i W. Okonia, którzy traktują samodzielność prawie na równi z inteligencją. Skorny (1956) określa ją jako „zdolność stosowania posiadanych wiadomości w nowych sytuacjach życiowych”. Równocześnie wprowadza rozróżnienie samodzielności teoretycznej i praktycznej. Pierwsza ujawnia się w umiejętności dostrzegania problemów oraz ich rozwiązywania i sprawdzania. Druga — oznacza zaradność życiową, czyli umiejętność radzenia sobie w konkretnych sytuacjach. Podobnie Okoń (1957, 1984) traktuje samodzielność myślenia jako proces dochodzenia do nowych wiadomości przez rozwiązywanie problemów.

Czwartą grupę klasyfikacyjną reprezentują określenia samodzielności podane m.in. przez S. Garczyńskiego i H. Filipczuk, którzy ujmują ją jako jedną z potrzeb psychicznych. Garczyński (1972) opisuje samodzielność jako istotny składnik potrzebny udzielnosci, która stanowi przeciwwagę potrzeby przynależności. Samodzielność dotyczy zatem osób, które chociaż są i chcą być członkiem grupy, chcą także pozostać sobą. Ta dążność do bycia sobą (do bycia „jedynym w swoim rodzaju”) staje się autonomiczną potrzebą utwierdzenia się w poczuciu odrębności, niezależności i własnego stylu. Z kolei Filipczuk (1980) utożsamia samodzielność z potrzebą psychiczną i stwierdza, że przejawia się ona nie tylko w samodzielnym działaniu, lecz także w samorealizacji. Występuje ona wspólnie z potrzebami wzrostu, osiągnięć i rozwoju.

Ostatnią z proponowanych wyżej grup definicji samodzielności reprezentują te określenia, w których traktowana jest ona jako pewien sposób odnoszenia się do społeczności, niejako złoty środek między całkowitym uleganiem determinizmom zewnętrznym, a nie liczeniem się z innymi ludźmi. Stanowisko takie prezentują między innymi: A. H. Maslow, L. Cronbach, A. Jersild, W. Jedlicki, J. Pieter, Z. Uchnast, J. Bazylak, St. Kuczkowski i W. Szewczuk. Maslow (1990) pisze, że samodzielność w postanowieniach i działaniach jest jednym z elementów autonomi rozumianej jako dystans wobec rzeczywistości, potrzeba pry-

watności. Jako taka jest istotną cechą ludzi samorealizujących się, tzn. zdrowych psychicznie². Cronbach (1954), określa samodzielność jako wyrażenie własnej woli w spontanicznych czynach przy zachowaniu równowagi, samokontroli i konwencjonalności. Również Jersild (1963) uważa za postępowanie niezależne (samodzielne) robienie czegoś na własną odpowiedzialność, według własnych myśli, uczuć, moralnego sądu i praktycznej decyzji z jednoczesnym uznaniem autorytetu starszych i wartości moralnych. Jedlicki (1961), omawiając zagadnienie autonomii psychicznej, zalicza do istotnych jej elementów umiejętność oparcia się na nacisk otoczenia i przezwytyczania zewnętrznej determinacji, zdolność panowania nad własnym zachowaniem, umiejętność samokontroli, podejmowanie decyzji, poleganie na sobie, przestrzeganie systematyczności i konsekwencji. Zdaniem Pietera (1970, 1971) samodzielność oznacza gotowość do działania z własnej inicjatywy, na własne ryzyko, własny rachunek strat i zysków. Jest to swego rodzaju życiowa dzielność, której zdobycie jest sprawą trudną, zarówno ze względów społecznych, jak i osobowościowych. Społeczna cena samodzielności wyraża się w tym, że musi być ona przystosowana do działalności zespołowej; w przeciwnym razie będzie samowolą lub wręcz przestępczością. Osobowościowa jej cena tkwi w tym, że musi ona przebyć długą drogę rozwoju, proporcjonalnie do historii kultury obiektywnej, skomplikowanej cywilizacji i zróżnicowanego życia społecznego.

Podsumowując przedstawioną wyżej próbę sklasyfikowania określeń samodzielności, należy zaznaczyć, że żadne z nich nie może być uznane za wyczerpujące. Definicje te określają samodzielność jedynie z różnych punktów widzenia. Wzajemne ich zestawienie pozwala jednak ukazać dość szeroki obraz omawianej cechy i umożliwia bliższe jej zrozumienie.

W niniejszym artykule opowiadam się po stronie ostatniej z wymienionych grup psychologów. Za podstawę dalszych rozważań przyjmuję określenia samodzielności podane przez Uchnasta i Bazylaka. Zdaniem pierwszego z nich, samodzielność jest ujawniającą się w konkretnych sytuacjach umiejętnością dysponowania i kierowania sobą oraz spełniania swych zadań życiowych, niezależnie od opiekuńczej pomocy innych lub nacisku konkretnych czynników zewnętrznych (Uchnast 1962). Analogicznie określa samodzielność Bazylak (1973). Według niego samodzielność oznacza posiadanie dużego pola niezależności od innych w poznawaniu, myśleniu, wartościowaniu i postępowaniu. Polega ona na swoistym dynamizmie jednostki i zdolności do samodzielnego, a nawet twórczego funkcjonowania we wspomnianych płaszczyznach życia psychicznego.

3. WŁAŚCIWOŚCI SAMODZIELNOŚCI

Rozumiana w powyższy sposób samodzielność odznacza się kilkoma charakterystycznymi właściwościami.

Pierwszą z nich jest dynamiczność, którą niektórzy z autorów uważają za podstawowy czynnik samodzielności. Ujawnia się ona zarówno na płaszczyźnie poznawczo-intelektualnej, jak i na innych, na przykład w umiejętności wyboru działania (Szuman 1970). Istotę tego dynamizmu-

² Przy tej okazji postuluje, aby ujednoczyć terminologię w polskich wydaniach dzieł Masłowa. Spotyka się bowiem następujące terminy: samorealizacja, samookreślenie, samoaktualizacja i samourzeczywistnienie.

jącego czynnika określają H. i A. English (1958), nazywając go postawą ufności we własne siły i oporem względem kontrolującego wpływu ze strony innych. Wydaje się, że jest to stwierdzenie słuszne; przemawia za nim m. in. fakt, iż w procesie psychoterapii pacjentów, odznaczających się dużą potrzebą zależności istotne znaczenie odgrywa kształtowanie poczucia ufności we własne siły. Podobne stanowisko zajmuje Filipczuk (1980). Autorka stwierdza, iż wiara we własne siły jest elementem organicznie potrzebnym w samodzielności. Stanowi ona warunek prawidłowego rozwoju, który wymaga podejmowania coraz trudniejszych zadań.

Drugą właściwością samodzielności jest spontaniczność. Cecha ta sprawia, że czyny samodzielne wykonywane są samoistnie, z pełnym zaangażowaniem i wewnętrznym zadowoleniem. Podkreśla to Z. Pietrański (1961), pisząc o samodzielności myślenia, która przejawia się w samoradnym dostrzeganiu, formułowaniu i podejmowaniu problemów, w rozwiązywaniu ich bez opiekuńczej pomocy, w kontrolowaniu trafności myślenia własnego i innych. Powyższe stanowisko podziela także W. Okoń (1957), który twierdzi, że z samodzielną działalnością poznawczą łączy się zabarwienie emocjonalne, ułatwiające samodzielne myślenie i zachęcające do zaciekania się problemem i jego rozwiązaniem. Samodzielne myślenie przyczynia się z kolei do rozwijania procesów woli i działania, a działalność samodzielną sprzyja rozwijaniu śmiałości poszukiwań oraz wzrostowi odwagi bronięcia własnych poglądów i przekonani.

J. Pieter (1917) wymienia kolejne cechy samodzielności. Jedną z nich jest odwaga, czyli świadome przełamanie strachu i przeciwstawienie się sytuacji groźnej w imię wartości osobistych lub ponadosobistych, zwłaszcza społecznych, bądź też jednych i drugich. Dzięki odwadze samodzielność charakteryzuje się zdolnością do wysoce aktywnej przedsiębiorczości, wymagającej zawsze jakiejś formy walki w sensie wydatkowania dużych zasobów energii psychicznej. Jakość i rozmiar tejsze odwagi, potrzebnej do działań samodzielných, są bardzo różne stosownie do treści i społecznych uwikłań danego działania czy też działalności długotrwałej.

Inną cechą samodzielności, wymienianą przez Pietera, stanowi odpowiedzialność. Działanie samodzielne wymaga bowiem możliwie pełnego rozumienia jego następstw i istniejącego ryzyka. Odpowiedzialność zatem — jako cecha samodzielności — oznacza moralną świadomość konsekwencji związanych z określonymi zadaniami lub przedsięwzięciami, które dana osoba podjęła dobrowolnie, rozumiejąc ich sens i uznając społeczną wartość. Cechę tę zdaje się też mieć na myśli S. Szuman (1958), gdy stwierdza, że człowiek prawdziwie samodzielny charakteryzuje się umysłowym rozeznanieniem hierarchii wartości i uczuciowym ustosunkowaniem się do obowiązków życiowych, czyli sumieniem.

T. Tomaszewski (1970) wymienia jako cechy samodzielności: niezależność myśli i działania oraz ruchliwość umysłową. W pierwszej z nich chodzi o niezależność myśli od czynników społecznych, tj. od pomocy i nacisku ze strony innych ludzi oraz o niezależność działania od czynników fizjologicznych, tzn. od pojedynczych mechanizmów wewnętrznych, regulujących bieg myśli i działań ludzkich. Nie jest to niezależność od prawa przyczynowości oraz, idące w ślad za tym, kierowanie swoim postępowaniem w sposób niezdeterminowany. Autor stwierdza, że samodzielność w stosunku do całości podstawowych czynników dzia-

lających na człowieka polega na tym, że można się uniezależnić od poszczególnych czynników. Mówiąc inaczej: zależność szczegółowa od pojedynczych czynników może być zastąpiona przez zależność ogólną od całości. Stwarza to możliwość przeciwstawienia jednego z czynników innym, wzajemnego ich zastępowania i kompensacji. Jeśli np. ktoś ulega silnym impulsom wewnętrznym (potrzebom czy pragnieniom), nie będzie w stanie im się oprzeć, to może pracować nad tym, by wykształcić sobie pewne przyzwyczajenia lub nawyki, które zneutralizują tamte impulsy. W ten sposób samodzielność jest nierozzerwalnie związana z dyscypliną³.

Drugą cechą samodzielności, wymienianą przez Tomaszewskiego, jest ruchliwość myśli. Przejawia się ona najbardziej w zmiennych warunkach. Wtedy bowiem proces myślenia musi nadażyć za zachodzącymi zmianami, bez względu na ich kierunek czy szybkość. Dokonuje się to poprzez zmianę form myślenia (przechodzenia od myślenia konkretnego, w którym nie jest zaangażowana świadomość, do myślenia abstrakcyjnego, w którym przy udziale świadomości tworzymy sądy, definicje, uogólnienia) oraz poprzez zmianę trafności myślenia (rozwiązywanie problemów i dokonywanie odkryć, w których przechodzimy od myśli o rzeczy znanej do myśli o rzeczy nieznaney). Problem samodzielności sprowadza się zatem do zachowania się w momentach przejściowych, na pograniczu sytuacji starej i nowej. W momencie tej zmiany zachodzi konieczność przełamania stosowanych dotąd automatyzmów i przejście do nowego sposobu postępowania.

Wydaje się, że najpełniejszą listę właściwości samodzielności można odnaleźć w pracy Z. Uchnasta (1962). Autor ten zalicza do nich:

- 1) zaradność życiową, wyrażającą się między innymi w umiejętności podjęcia pracy trudnej i odpowiedzialnej, wytrwałym pokonywaniu przeszkód, wykorzystaniu osobistych umiejętności dla osiągnięcia celu życiowego;
- 2) niezależność intelektualną, ujawniającą się w zdolności rozwiązywania wątpliwości i trudności życiowych, osobistym przemyśleniu problemów światopoglądowych, w wydawaniu własnych ocen odnoszących się do wartości filmów, lektur itp.;
- 3) niezależność w realizowaniu decyzji, której formami są między innymi: pewność siebie przy podejmowaniu postanowień w sytuacji, gdy nie ma poparcia starszych bądź przełożonych, łatwość dokonywania wyboru spośród różnych możliwości, sprawiąjące przyjemność wydawanie decyzji w kierowaniu własnym życiem;
- 4) niezależność emocjonalną, wyrażającą się w zachowaniu spokoju w sytuacji, gdy ktoś narzuca się zbyttno ze swoją uczuciowością i zaufaniem, w braku lęku o to, by nie zostały ujawnione otoczeniu osobiste przekonania i czynności, krytycznym przyjmowaniu opinii

³ Można mówić o pewnej zbieżności poglądów Tomaszewskiego z poglądami Dąbrowskiego (1984), który poprzez samodzielność rozumie świadome uniezależnienie się od środowiska zewnętrznego i od niższych warstw środowiska wewnętrznego. Uniezależnienie to poprzedza proces dezintegracji pozytywnej, kształtujący najpierw umiejętność posługiwania się sądem moralnym („to jest dobre a to złe”) nierozdzielnie złączonym z poczuciem moralnym („to się godzi a to nie przystoi”) a następnie — gotowość do działania zgodnego z powyższym sądem i poczuciem moralnym.

osób, z którymi jest się związanym uczuciowo, umiejętności spełniania swych obowiązków przez dłuższy czas, nawet w otoczeniu niesprzyjającym⁴;

- 5) niezależność etyczna, cechującą się sumiennym wypełnianiem obowiązków, kiedy nie jest się kontrolowanym, odwagą w upominaniu innych, gdy postępują niewłaściwie, stałym postępowaniem etycznym, mimo zmieniających się okoliczności⁵.

Wymienione wyżej cechy wydają się najbardziej charakterystycznymi właściwościami samodzielności. Człowiek samodzielny jest bowiem na tyle inteligentny, aby nie podejmować zadań ponad swoje możliwości, na tyle realistyczny, aby przewidzieć chwilowe lub częściowe niepowodzenia oraz na tyle odważny, by zaryzykować przedsięwzięcia sensowne i być gotowym do ponoszenia odpowiedzialności (Pieter 1971).

4. ROZWÓJ SAMODZIELNOŚCI

Interesujące jest pytanie, jak przebiega kształtowanie się samodzielności i jakie etapy jej rozwoju można wyróżnić?

Tomaszewski (1970) zaznacza, że człowiek — w porównaniu z innymi zwierzętami — rodzi się jako istota najmniej pierwotnie samodzielna, najbardziej zależna w dzieciństwie od pomocy zewnętrznej i potrzebująca jej najdłużej. Stopniowo jednak zwiększa on stopień swojego uniezależnienia się od innych i staje się samodzielnym, poznając w coraz większym zakresie zjawiska fizyczne, a następnie społeczne i uniezależniając się coraz bardziej od cudzej pomocy fizycznej, intelektualnej, moralnej, wreszcie ekonomicznej. Już od niemowlęstwa rozwija się chęć do samodzielnego stanowienia o sobie, początkowo w postaci ruchów obronnych (np. niemowlę ściąga chustę narzuconą na twarz), potem jako przekora w wieku 3—4 lat (np. automatyczne „nie” na każdą propozycję otoczenia), dalej jako dążenie do określonego przez siebie działania, wreszcie jako negatywizm wieku dojrzewania. Ten pęd do samodzielności — zachodzący u każdego, normalnie rozwijającego się dziecka — jest wyrazem dążenia do posługiwania się własnymi myślami i własnym chceniem (Dąbrowski 1962).

Możemy rozróżnić siedem faz rozwoju samodzielności:

- 1) Okres początków psychicznego rozwoju dziecka (od narodzin do 3 lat).

Charakteryzuje się on dążeniem dziecka do ruchu i aktywności, które znajduje swe ujęcie głównie w zabawie. Daje ona dziecku możliwość rozwoju wielu cech osobowości, w tym także samodzielności. Stwierdza to m.in. J. Pastuszka (1962), pisząc iż zabawa daje dziecku możliwość wyrobienia uzdolnień, sił fizycznych, zręczności i samodzielności, uczy sztuki przewidywania, określania celu i chroni przed bezczynnością. Podobne stanowisko zajmuje E. A. Arkin (1950), który

⁴ P. Weselucha (1980) twierdzi, że ta właściwość jest główną cechą osobowości dojrzałej emocjonalnie.

⁵ Autor nie podaje szczegółowego opisu pięciu właściwości samodzielności. Omówienia każdej z nich dokonałem w oparciu o analizę pytań jego kwestionariusza. Służy on do badania stopnia i charakteru osiągniętej samodzielności oraz skłonności do jej realizowania.

zwraca uwagę na to, że dzięki zabawie rozwija się u dziecka „wiara w siebie”, stanowiąca istotną właściwość samodzielności. Szczególną rolę odgrywa zabawa konstrukcyjna. Jej znaczenie podkreśla E. B. Hurlock (1985).

2) Okres dziecięcej przekory (3—4 lata).

Cecha samodzielności ujawnia się tu w swego rodzaju buncie przeciwko zakazom, poleceniom i uwidacznia w słowach „ja sam”, „nie chcę” (Osterrieth 1962; Tomaszewski 1970). Dziecko odpycha rękę matki, która usiłuje je nakarmić kaszką i woła: „Ja sam”. Chce też samo myć się, ubierać, wykonywać coraz bardziej skomplikowane czynności. Nieco starsze — jest dumne gdy potrafi samo pójść do kiosku po gazetę lub do sklepu po świeże bułki (Filipczuk 1980). Zdaniem H. Adamskiej, S. Lis i G. Sochaczewskiej (1990) są to ważne początki kształtowania się samodzielności emocjonalnej i społecznej. Nie należy jednak wyolbrzymiać owego pragnienia. W dziecku istnieje nadal silna potrzeba zapewnienia sobie miłości i poczucia bezpieczeństwa ze strony wychowawców. N. Han-Ilgiewicz (1976), opisując pierwsze próby uniezależnienia się czteroletniego Andrzeja od rodziców i postępowania według własnej woli zauważa, że pojęcia uniezależnienia się i usamodzielnienia nie pokrywają się ze sobą. Dziecko w tym wieku nie tylko nie potrafi, ale w gruncie rzeczy nie chce być zupełnie samodzielne. Odczuwa bardzo silną potrzebę bezpieczeństwa, co wymaga podlegania opiece dorosłych. Zapotrzebowanie dziecka na niezależność da się całkowicie zaspokoić w ramach wielu drobnych, wyinkowych sytuacji, w których stwierdza ono z satysfakcją, że może już wykonać określoną czynność, powziąć decyzję, bądź oprzeć się samemu sobie. Odpowiednie dozowanie okazji do tak pojętej niezależności jest dobrym podłożem rozwoju poczucia odpowiedzialności i usamodzielnienia.

3) Trzeci okres rozwoju samodzielności rozpoczyna się z nadejściem 7-ego roku życia.

Zdaniem P. Osterrieth (1962) ujawnia się w tym okresie istnienie „wewnętrznej ja”. Krystalizuje się ono powoli, a po ukończeniu 9-go roku życia dziecko postępuje coraz bardziej niezależnie, stawia sobie określone cele i samodzielnie organizuje czynności, by móc osiągnąć różne zamierzenia. Dziecko uczestniczy w zakupach, by dokonać wyboru swetra czy bluzki. Chce siedzieć w ławce z tym kolegą, który mu się podoba, a nie z tym, z którym mu nakazano. Chce bawić się i uczyć w towarzystwie wybranej przez siebie koleżanki, samodzielnie dysponować swoim wolnym czasem, kolejnością i rodzajem zajęć. Chciałoby samo decydować o przeznaczeniu otrzymanych od rodziców pieniędzy (Filipczuk 1980; Hurlock 1958).

4) Czwarta faza rozwoju samodzielności rozpoczyna się wraz z wystąpieniem samodzielności jako cechy związanej z silną potrzebą osiągnięć (Whiting 1970). Wskazują na to liczne badania. Między innymi J. Reykowski (1977), badając 8—10-letnich chłopców oraz ich matki stwierdził, iż matki chłopców o wysokiej i niskiej potrzebie osiągnięć różnią się nie tyle pod względem ilości, co rodzaju wymagań. Okazało się, że matki chłopców o wysokiej potrzebie osiągnięć wymagają od swoich synów dowodów samodzielności wcześniej, niż matki chłopców o niskiej potrzebie osiągnięć. Stawiają im także mniej ograniczeń. Dla wytworzenia potrzeby osiągnięć ważne wydaje się zatem to, by matka pobudzała syna do samodzielnego dawania sobie rady z kolejnymi

zadaniami, pilnowała go jedynie przez pewien czas, po czym, stwierdziwszy, iż sam sobie radzi, przestawała go nadzorować⁶.

5) Okres dorastania przypadający na lata 11—12 do 17—18 stanowi kolejny etap rozwoju samodzielności. Samodzielność ujawnia się wtedy w nastawieniu młodych na krytykowanie dorosłych. Krytyka ta obejmuje nie tylko konkretne nakazy, ale podważa przede wszystkim sam fakt, iż dorośli mogą cokolwiek nakazywać. Jak zaznacza M. Braun-Gałkowska (1989) nie jest to jeszcze pełna samodzielność, lecz raczej oznaka dążenia do niej, nazywając bowiem czarne białym jest się wciąż zależnym od cudzego zdania, tyle że przez opozycję. Etap ten posiada jednak istotne znaczenie, gdyż tworzy się wtedy poczucie, iż można mieć zdanie odmienne od innych.

6) Okres po ukończeniu szkoły średniej jest czasem pogłębiającej się świadomości swojej samodzielności. Własne potknięcia i porażki, sukcesy i zwycięstwa oraz bardziej wszechstronne i wnikliwe obserwacje życia innych ludzi uczą, że często najprostsze — zdawałoby się — cele, są uwikłane w różnorodne trudności, które trzeba zazwyczaj samemu przezwyciężyć. Dzięki więc zetknięciu się z rzeczywistością dokonuje się dalszy rozwój usamodzielnienia.

7) Końcowym etapem usamodzielniania się jest podjęcie pracy zawodowej i założenie własnej rodziny. Tomaszewski (1970) stwierdza, iż zdolność do samodzielnego zapewnienia sobie bytu oraz zdolność do samodzielnego wykonywania zadań społecznych są zasadniczymi oznakami dorosłości i łączą się z wykonywaniem pracy zawodowej. Za tezę tą przemawiają, między innymi, badania B. i H. Sterniczuków (1979). Zwracają oni uwagę na fakt, iż na orientację ludzi wobec jakiejś pracy składają się w wielu wypadkach nie tylko względy finansowe, ale również możliwości wykazania się w tej pracy inwencją, twórczością, samodzielnością. E. Dubas (1990) pisze, że u osób w wieku 25—40 lat często obserwuje się zjawisko systematycznego, samodzielnego uczenia się. U kobiet stymuluje je najczęściej funkcja macierzyństwa, u mężczyzn — odczuwane pasje i zainteresowania. Samodzielne uczenie się dorosłych, jako samokształcenie i samowychowanie, stanowi jedną z ważniejszych form aktywności edukacyjnych dorosłych.

Psychologowie kliniczni podkreślają, że rozwój samodzielności może ulegać zahamowaniu lub regresji. Najczęściej uwidacznia się to w przedłużaniu czasu zależności uczuciowej od innych ludzi, przesadnej potrzebie życzliwości, popularności lub uznania. Brak tego ostatniego sprawia, że człowiek dorosły czuje się nieszczęśliwy, mniej zdolny do pracy i mało odporny wobec trudności. Zjawisko takie zaobserwowano np. w czasie II wojny światowej u lotników. Ludzie, którzy w swoim zwykłym postępowaniu wykazywali objawy biernej zależności, załamywali się łatwiej niż inni w trudnych sytuacjach bojowych (Hurlock 1985; Tomasiak 1987).

T. Tomaszewski (1970) do postaw życiowych uniemożliwiających pełny rozwój samodzielności zalicza:

- postawę biernoodbiorną: człowiek zachowuje pełną zdolność odbierania wrażeń i informacji pochodzących ze świata zewnętrznego, ale nie działa zgodnie z ich percepcją,

⁶ Wydaje się, że jedną z form tego typu usamodzielniania dziecka jest również danie mu tzw. „własnego kącika”. Jego znaczenie podkreślają między innymi Adamska, Lis i Sochaczewska (1990).

- postawę reaktywną: zachowanie człowieka stanowi sumę lub łańcuch pewnej liczby aktów składowych, z których każdy wymaga osobnego popchnięcia, gdyż inaczej czynność utknie w miejscu,
- postawę reproduktywną: powtarzanie trwałych schematów, kierujących zachowaniem człowieka,
- postawę impulsywną: wiązanie całej działalności praktycznej i umysłowej człowieka z jego spontanicznymi zainteresowaniami,
- postawę bezradności: człowiek nie docenia własnych sił i możliwości, mimo że obiektywnie są one wystarczające do wykonania zadania.

Podsumowując przedstawione wyżej zagadnienie rozwoju samodzielności należy podkreślić, że proces usamodzielniania się nie jest absolutnie ograniczony do jednego okresu rozwojowego, lecz występuje u dziecka, młodzieńca, człowieka dorosłego. Proces ten polega na stopniowym osiągnięciu przez jednostkę kontroli nad czynnikami determinującymi działanie dzięki ukształtowaniu się umiejętności ich wzajemnego przeciwstawiania, równoważenia oraz zastępowania, a także kompensacji jednych czynników innymi (Szewczuk 1979). Ważnymi warunkami prawidłowego rozwoju samodzielności są m.in.: umożliwienie dziecku działalności na poziomie odpowiednim do jego wieku; konfrontacja z wysokimi i stale rosnącymi wymaganiami, które muszą być tak stawiane, by dziecko je przyjmowało i przekształcało we własne cele i poglądy; stworzenie atmosfery aprobaty rodziców, počawszy od pierwszych przejawów samodzielności dziecka (Günter 1981; Adam-ska, Lis, Sochaczewska 1990)⁷.

5. ZAKOŃCZENIE

Celem niniejszego artykułu było przedstawienie zagadnień związanych z pojęciem i charakterystyką samodzielności.

Optymalne, z punktu widzenia zarówno teorii, jak i badań empirycznych, wydaje się określenie jej — za Uchnastem (1962) — jako zdolności do dysponowania i kierowania sobą oraz spełniania swych zadań życiowych, niezależnie od opiekuńczej pomocy innych lub nacisku czynników zewnętrznych. Głównymi właściwościami tak rozumianej samodzielności są zaradność życiowa, niezależność intelektualna, niezależność w realizowaniu decyzji, niezależność emocjonalna oraz etyczna. Każdemu okresowi rozwoju człowieka towarzyszy specyficzny charakter omawianej cechy.

Powyższa koncepcja samodzielności domaga się odpowiedniego programu nauczania i wychowania. Zrozumiałe wydaje się zrezygnowanie ze skinnerowskiej teorii edukacji, opartej na schemacie S-R-W (bodziec — reakcja — wzmocnienie). Traktuje ona wychowanka jako biernego odbiorcę. Kształtuje jedynie reakcje, nie uczy sztuki rozwiązywania problemów, a co za tym idzie — nie rozwija samodzielności. Wychowanie, które umożliwi osiągnięcie opisywanej cechy, winno być rozumiane jako dynamiczny i długotrwały proces zachodzący między wychowankiem a wychowawcą. Można o nim mówić wówczas, gdy wychowawca zwróci uwagę na osobiste i społeczne cele podopiecz-

⁷ Braun-Gałkowska (1989) zauważa, że dla chrześcijanina istnieje jeszcze jeden sposób wspomagający rozwój samodzielności: modlitwa o światło Boże w rozeznaniu sytuacji oraz o siłę do wierności swemu samodzielnemu przyjętemu zadaniu.

nego, jego system wartości i oczekiwań oraz pomoże mu ukształtować poczucie wewnętrznej kontroli⁸. Proponowana koncepcja samodzielności może również stanowić bazę wyjściową dla badań empirycznych. Cenne wydaje się opracowanie kwestionariuszy (testów) badających potrzebę samodzielnego zdobywania nowych informacji i doświadczeń, umiejętności zawierania nowych znajomości jako wyraz samodzielnego dążenia do nowych przeżyć oraz samodzielność w wartościowaniu.

BIBLIOGRAFIA

- Adamska H., Lis S., Sochaczewska G.: *Nie zawsze za rączkę*, Warszawa 1990, Wyd. Spółdzielcze.
- Arkin E. A.: *Woprosy sowietskogo doszkolnogo wospitanija*, Moskwa 1950.
- Baldwin A.: *Behavior and Development in Childhood*, New York 1956.
- Bazylak J.: *Zależność między postawą religijną a samodzielnością*, *Novum*, nr 5, (1973) 29.
- Braun-Gałkowska M.: *Psychologia domowa: małżeństwo-dzieci-rodzina*, Wyd. 3. Olsztyn 1989, Warmińskie Wydaw. Diecezjalne.
- Cian L.: *System zapobiegawczy świętego Jana Bosko i charakterystyczne rysy jego stylu*, Warszawa 1986, Wydawnictwo Salezjańskie.
- Cian L.: *Wychowanie w duchu księdza Bosko*, Warszawa 1991, Wydawnictwo Salezjańskie.
- Cronbach L.: *Educational psychology*, New York 1954, Harcourt, Brace and World.
- Czapów Cz.: *Młodzież a przestępstwo*, Warszawa 1962, Nasza Księgarnia.
- Dubas E.: *Samodzielne uczenie się dorosłych w sytuacji kryzysu ekonomicznego*, *Chowanna*, z. 1, (1990), 60—69.
- Dąbrowski K.: *Higiena psychiczna*, Warszawa 1962, PWN.
- Dąbrowski K.: *Osobowość i jej kształtowanie poprzez dezintegrację pozytywną*, Lublin 1984, PTHP.
- English H. B. and English A. Ch.: *A Comprehensive Dictionary of Psychological and Psychoanalytical Terms*, New York 1958, Longmans.
- Filipczuk H.: *Potrzeby psychiczne dzieci i młodzieży*, Warszawa 1980, Nasza Księgarnia.
- Garczyński S.: *Potrzeby psychiczne*, Warszawa 1972, Nasza Księgarnia.
- Günter C.: *Wörterbuch der Psychologie*, Leipzig 1981.
- Han-Ilgiewicz N.: *Dziecko w konflikcie z rodziną*, Warszawa 1976, Nasza Księgarnia.
- Hurlock E. B.: *Rozwój dziecka*, Warszawa 1985, PWN.
- Jedlicki W.: *Co sądzić o freudyzmie i psychoanalizie*, Warszawa 1961, Wiedza Powszechna.
- Jersild A.: *The psychology of Adolescence*, New York 1963, Macmillan.
- Kozielecki J.: *Strategia psychologiczna*, Warszawa 1963, Nasza Księgarnia.
- Kozielecki J.: *Koncepcje psychologiczne człowieka*, Warszawa 1980, PIW.
- Kozielecki J.: *Psychologiczna teoria samowiedzy*, Warszawa 1986, PWN.

⁸ W kręgu pedagogiki chrześcijańskiej taką rolę spełnia między innymi system prewencyjny (zapobiegawczy) świętego Jana Bosko. Oparty na rozumie, religii i miłości wymaga nastawienia na poszukiwanie, spotkanie oraz prozumienie przez dialog (Cian 1986, 1991).

- Kuczkowski St.: *Strategie wychowawcze*, Kraków 1985, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy.
- Maslow A. H.: *Motywacja i osobowość*, Warszawa 1990. Inst. Wyd. PAX.
- Okoń W.: *Problemy samodzielności myślenia, działania*, Studia Pedagogiczne, nr 4 (1957), 11.
- Okoń W.: *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1984, PWN.
- Osterrieth P.: *Wprowadzenie do psychologii dziecka*, Warszawa 1962, Nasza Księgarnia.
- Pastuszka J.: *Charakter człowieka*, Lublin 1962, Towarzystwo Naukowe KUL.
- Pieter J.: *Psychologia uczenia się i nauczania*, Katowice 1970, Śląsk.
- Pieter J.: *Strach i odwaga*, Warszawa 1971, Nasza Księgarnia.
- Pietrasiniński Z.: *Psychologia sprawnego myślenia*, Warszawa 1961, Wiedza Powszechna.
- Reykowski J.: *Z zagadnień psychologii motywacji*, Warszawa 1977, PZWS.
- Skorny Z.: *Metoda nauczania a kształcenie samodzielnego myślenia i zaradności w liceach pedagogicznych*, Nowa szkoła 1956, T. 3.
- Sterniczuk B. i H.: *Postawy wobec pracy*, Warszawa 1979, Inst. Wyd. CRZZ.
- Szewczuk W.: *Psychologia człowieka dorosłego*, Warszawa 1961, Wiedza Powszechna.
- Szewczuk W.: *Słownik psychologiczny*, Warszawa 1979, Wiedza Powszechna.
- Szuman S.: *O dojrzałości szkolnej dzieci siedmioletnich*, W: L. Wołoszynowa (red.) — *Materiały do nauczania psychologii*, T. 5, seria II, PWN.
- Szuman S.: *Z zagadnień rozwoju psychicznego. Fragmenty psychologii*, Katowice 1958.
- Tomasik M.: *Dydaktyka, pedagogika*, Sandomierz 1987.
- Tomaszewski T.: *Z pogranicza psychologii i pedagogiki*, Warszawa 1970, PZWS.
- Uchnast Z.: *Samodzielność jako cecha osobowości młodzieży w wieku 18—23 lat*, Lublin 1962, Maszynopis w Archiwum KUL.
- Weselucha P.: *U podstaw pracy skutecznej*, W: H. Bortnowska (red.) — *Sens choroby, sens śmierci, sens życia*, Kraków 1980, Znak.
- Whitting J. i B.: *Wkład antropologii do metod badania wychowania dziecka*, W: *Podręcznik metod badania rozwoju dziecka*, T. II, Warszawa 1970.

INDEPENDENCE AS A PERSONALITY TRAIT

Summary

The article is an attempt at a complex description of the trait of independence.

The author compares and classifies existing designations of this personality trait, presenting its main components such as resourcefulness, intellectual independence, independence in realizing decisions, emotional and ethical independence.

In the last part of the article there is a characterization of the seven stages of this trait's development distinguished by the author — from birth to maturity — and a presentation of life attitudes which do not permit the full development of this trait.